

7. Приходько М.М. Стратегічні цілі екологічної безпеки водних ресурсів / М.М. Приходько // Український географічний журнал. – К. : Академперіодика, 2010. – № 3. – С. 36–43.

8. Фоновий моніторинг навколишнього природного середовища: монографія / М.М. Приходько [та ін.] ; за ред. М.М. Приходька. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2010. – 320 с.

9. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація) / Л.П. Царик. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 320 с.

Рассмотрена концепция формирования экосети как полифункциональной системы, основные задачи которой – сохранение и восстановление природных геосистем, формирование целостного природного каркаса экологической безопасности региона. Особое внимание уделено вопросам ренатурализации и конструирования устойчивых, экологически безопасных лесо-аграрных геосистем как структурных элементов экосети.

Екосеть, екобезпека, геосистеми, ренатуралізація.

This article discusses the concept of formation of econetwork as a multifunctional system with the purpose of preservation and renewal of natural geosystems and formation of integral natural ecosafety frame in the region. Special attention is given to the issues of renaturalization and building of steady and ecologically safe sylvan and agricultural geosystems as structural elements of econetwork.

Econetwork, ecosafety, geosystems, renaturalization.

УДК 581.9

УНІКАЛЬНА ПРИРОДА І РАРИТЕТНЕ ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ БЕРЕЖАНСЬКОГО ОПІЛЛЯ

**Г. П. Проців, С.Б. Люшняк,
Екологічний клуб «Край»**

Розглянуто особливості флори на охоронних та неохоронних територіях Бережанського Опілля, які є важливими для збереження червонокнижних видів та видів, що охороняються іншими списками, серед них міжнародні.

Флора, рідкісні види, червонокнижні рослини, Червона книга України, Бережанське Опілля, охорона довкілля.

Займаючи менш ніж 6 % площі Європи, Україна має близько 35 % її біорізноманіття і за цим показником випереджає майже всі європейські країни. Саме тому вона може розглядатися як один з потужних резерватів для відновлення біорізноманіття усюди Європи. Географічне положення України, її фізико-географічні умови сприяли формуванню багатого рослинного і

тваринного світу. Це зумовлено тим, що в Україні на відносно невеликій території представлено біоту чотирьох природних зон. До того ж, Україна знаходиться на перехресті міграційних маршрутів багатьох видів тварин. Найефективнішим способом збереження та відтворення рідкісних і зникаючих видів рослин, грибів і тварин є об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ).

Мета дослідження – виявлення нових та вивчення відомих раніше місць зростання «червонокнижних» рослин досліджуваного регіону, здійснення систематичного аналізу, встановлення їх охоронного статусу і належності до списку так званих карпатських видів, накреслення шляхів охорони.

Матеріалом досліджень було обрано червонокнижні рослини Опілля.

Опілля (Подільське горбогір'я) – частина західної частини Подільської височини, однієї з найвищих і найбільш розчленованих її частин. Розташована на південний схід від міста Львова, у межах Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей. Географічне положення Західно-Подільського горбогір'я (далі ЗПГ або Опілля) своєрідне і певною мірою унікальне. Воно займає крайню західну, найбільш підняту і найбільш розчленовану, частину Подільської височини. На сході межує з Тернопільським плато по лінії від Плугова по вододілу рік Золота Липа і Стрипа до м. Підгайці і далі до гирла р. Стрипи. Західною межею є долина р. Верещиці, південно-західною – р. Дністер. На півночі межує з Малим Поліссям; межа проходить уздовж підніжжя крутого уступу Подільської височини. Протяжність ЗПГ з північного заходу на південний схід сягає близько 160 км. Площа становить – 6 226 км². [4].

Результати досліджень. Через територію ЗПГ проходить значна частина (близько 80 км) Головного європейського вододілу, який поділяє ріки Балтійського і Чорноморського басейнів. Найвища точка цього узгір'я – гора Камула (471 м), яка є найвищою точкою між Карпатами та Уралом. Вододільне горбогір'я перетинають сідловини – прохідні долини між верхів'ями допливів Дністра і Західного Бугу (Спиця, 2000, Свинко, Дем'янчук, 2001).

У геолого-тектонічному відношенні ЗПГ є місцем контакту двох великих платформ: Східно- і Західноєвропейської та їх стику з Карпатською геосинклінальною областю. У структурному відношенні ЗПГ розташоване в межах західного схилу Українського кристалічного щита та в осьовій зоні Галицько-Волинської западини, у смузі її переходу в Передкарпатський передовий прогин, який відокремлений від платформи глибинним розломом. Сумарні амплітуди тектонічних підвищень досягли 350-400 м. Інтенсивність сучасних тектонічних піднять коливається від 5 до 10 мм за рік [4].

Загалом, сучасний рельєф ЗПГ, – пише П.М. Дем'янчук (2007), є наслідком складної історії розвитку Карпат і прилеглої частини Поділля. А його формування зумовлене двома протилежними факторами: тектонічним і ерозійним. Тут поширений ряд гірських видів "карпатського типу" (за висловом М. Косця), які східніше не зустрічаються або зустрічаються дуже рідко. Зокрема, до таких видів належать: *Arum maculatum*, *Telekia speciosa*, *Aposeris foetida*, *Prenanthes purpurea*, *Symphytum cordatum*, *Luzula sylvatica*,

Dentaria glandulosa *Dentaria bulbifera*, *Lunaria rediviva*, *Veronica montana* та ін. (Косець, 1971, Заверуха, 1965).

За фізико-географічним районуванням Бережанське Опілля належить до Миколаївсько-Бережанського району Розтоцько-Опільської горбогірної області Західно-Українського краю [2] та охоплює західну частину Бережанського і Підгаєцького районів Тернопільської області. Регіон характеризується значною почленованістю поверхні.

На рисунку, показано, як ЗПГ вписане в міжобласні макрокоридори екомережі (Львівської, Тернопільської областей). Неважко здогадатися, як воно вписано і в сусідню Івано-Франківську область.

Карта західно-Подільського горбогір'я

Бережанський ландшафт Опільської групи є типовим Опільським ландшафтом з горбогірним рельєфом, широколистяними буково-дубовими та буково-грабовими лісами на переважно сірих опідзолених ґрунтах. Панівним видом місцевості є великі горби завдовжки від 6 до 12 км із відносною висотою від 80 до більш ніж 100 метрів. Таким чином, у Бережанському ландшафті чергуються крупногорбисті лісові місцевості із середньогорбистими сильно збезлісеними розораними. Ці два види місцевостей займають понад 80 відсотків площі ландшафту, решта території – заплавні і надзаплавно-терасові місцевості, що зайняті сільськогосподарськими угіддями [3].

Основними типами рослинності є широколистяні ліси. Незначні площі займають залишки природної лучно-степової рослинності, що ще збереглися в регіоні, і які мають нині особливу природоохоронну цінність.

Через значний антропогенний вплив останніми десятиріччями [7] з території Бережанського горбогір'я, очевидно, зникли деякі червонокнижні рослини, що рідко зустрічаються, а деякі рослини скоротили свій ареал, зникнувши з окремих місць зростання (Куковиця, 1970, Геренчук, 1979, Заверуха, 1985, 1988, Царик, Барна, Черняк, Зелінка, 1997). До того ж, степова, лучно-степова і лучна рослинність збереглися тільки як окремі фрагменти площею від 0,3 до 30-40 га (Вердак, 1923, Синиця, Черняк, 2001). Болотні фітоценози зустрічаються майже винятково в неосушених заплавах річок і балок, там, де вони глибоко врізані та мають у своїй основі водотривкі відкладення. На території Опілля безсистемно проводиться масова рубка великих площ букових, дубових та буково-грабових лісів.

У 2008-2011 рр. ми провели дослідження флористичних особливостей об'єктів і територій природно-заповідного фонду та територій, які не мають охоронного статусу і знаходяться в басейні р. Золота Липа та приурочені території Бережанського горбогір'я. Місцем дослідження були лісові урочища, а також ділянки зі степовою, лучно-степовою і болотною рослинністю.

Пануючим типом рослинного покриву тут є ліси, які займають близько 25-30 % від усієї площі регіону. Переважають букові (*Fageta sylvaticae*) і грабово-букові (*Carpineto-Fageta*) ліси, приурочені до найбільш підвищених ділянок рельєфу.

Меридіональний екологічний коридор Опільський виокремлюється в межах Бережансько-Монастириського горбогір'я з осьовим розташуванням долини р. Золота Липа. Займає західну частину Зборівського, Бережанського, Підгаєцького та Монастириського районів Тернопільської області. Значна залісненість і залуженість території, невисока розораність сільськогосподарських угідь дають змогу розглядати цей регіон як меридіональний коридор, що є шляхом міграції біоти між Гологоро-Кременецькою грядкою і долиною Дністра. До екокоридору приурочено шість природних ядер, із яких два – міжрегіонального, та чотири місцевого значення.

За структурою природокористування територію Опільського екокоридору можна поділити на три відтинки: с. Розгадів – с. Мечищів, с. Мечищів – с. Рудники, с. Рудники – смт. Коропець. Частина земель, зайнята під водою, відповідно становить – 2 – 2 – 1,5 %; під луками – 18,3 – 15 – 14 %; під лісовою рослинністю – 57,2 – 72 – 71 %; під населеними пунктами, дорогами, орними землями – 22,5 – 11 – 12,5 %. Тому до позитивних особливостей Опільського екокоридору слід зарахувати його залісненість, незначну кількість населених пунктів, доріг і можливість виконання своїх функцій без особливих ренатуралізаційних заходів.

Ландшафти екокоридору є унікальними об'єктами туристично-рекреаційної діяльності. Створення Опільського регіонального ландшафтного або національного парку дало б змогу сформувати міжрегіональне природне ядро і докорінно змінити структуру природокористування в регіоні, – зазначено в документах області.

На території Бережанського району є 47 об'єктів природно-заповідного фонду, з них 2 загальнодержавного значення та 45 місцевого. Зараз триває робота над розширенням існуючих площ і збільшенням площ нових заповідних територій. Цей процес тривалий і часто ускладнюється паперо-

вими справами, на вирішення яких інколи можна чекати 5 і більше років, що в охороні природи неприпустимо.

На території Бережанського Опілля є 10 типів синтаксонів, що включені до нового видання Зеленої книги України (2009) [1]. Це такі об'єкти охорони (Кагало, 2010): угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням барвінку малого (*Vinca minor*), угруповання букових лісів (*Fageta sylvaticae*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*), угруповання грабово-серцелистолипово-букових лісів (*Carpineto (betuli)-Tiliето (cordatae)-Fageta (sylvaticae)*), угруповання буково-звичайнодубових лісів (*Fageto (sylvaticae)-Querceta (roboris)*), угруповання звичайно дубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*), угруповання формації ковили найкрасивішої (*Stipeta pulcherrimae*), угруповання формації осоки низької (*Cariceta humilis*), усі вище перелічені угруповання належать до таких, які перебувають під загрозою зникнення; рідкісні угруповання формації сеслерії Хейфлера (*Seslerieta heuffleranae*); типові угруповання формації ковили волосистої (*Stipeta capillatae*) та угруповання формації глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*).

За даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Тернопільській області (2002), червонокнижних видів рослин області було 78, регіонально рідкісних – 118,7 видів належали до списку Бернської конвенції, 25 – CITES, 8 – до Європейського червоного списку. В 2011 році, після виходу третього видання Червоної книги України (2009) ці дані були такими: червонокнижних видів – 118, регіонально рідкісних – 112.

Дані досліджень рідкісних видів рослин на території Бережанського Опілля на початку XXI ст. були такими:

Рік	Автор	Загальна кількість видів рослин, занесених до Червоної книги України за літературними даними	Загальна кількість видів рослин ЧКУ
2006	Черняк В.	22	43
2010	Кагало О.		68
2010	Проців Г.		83

Нами виявлені нові місця оселення червонокнижних видів, на неохоронних територіях, а саме: *Allium pervestium* Klokov, *Leucojum vernum* L., *Colchicum autumnale* L., *Carex hostiana* DC. (*C. hornschuchiana* Hoppe), *Carex umbrosa* Host, *Anacamptis coriophora* (L.), *Carlina onopordifolia* Besser ex Szafer, *Senecio besserianus* Minder., *Cephalanthera rubra* (L.) Rich., *Cypripedium calceolus* L., *Orchis militaris* L., *Epipactis helleborine* (L.) Crantz, *Hippocrepis comosa* L., *Anemone narcissiflora* L. (*A. laxa*), *Pulsatilla grandis* Wender., *Platanthera bifolia* (L.) Rich та інші.

Також важливим у наших дослідженнях було виявлення та визначення червонокнижних видів, які раніше в регіоні не фіксували, а саме: *Carex pediformis* C. A. Mey., *Orchis purpurea* Huds., *Lathyrus laevigatus* (Waldst. Et Kit.) Fritsch, *Aconitum pseudanthora* Blocki ex Pacz., що підтверджує думку про унікальність природи Опілля.

Майбутні відкриття ще попереду. Висловлюємо особливу подяку всім тим, хто допоміг зреалізувати дані дослідження.

Висновки

1. У природоохоронній роботі є дуже важливим вивчення та недопущення в майбутньому антропогенного впливу на місця оселення рідкісних рослин.
2. Враховуючи значну кількість рідкісних видів рослин, багато з яких не охоплені охороною на території Тернопільської області, мають відносно добрий стан збереження екосистем, а також, враховуючи, що всі ділянки є складовими регіональної екомережі Тернопільської області [3, 5], їх необхідно взяти під охорону через заповідання.
3. Даний регіон визнається унікальним місцем природи Карпат.

Список літератури

1. Зелена книга України / за ред. Я.П. Дідуха. – К. : Альтерпрес, 2009. – 448 с. + 48 кольор. с.
2. Удосконалена схема фізико-географічного районування України / О.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О. М. Петренко, П. Г. Шищенко // Укр. геогр. журн. – 2003. – № 1. – С. 16–20.
3. Регіональна схема формування екологічної мережі Тернопільської області. – Львів – Тернопіль. – 2005-2008. – 56 с.
4. Свинко Й.М. Неотектоніка і рельєф Західно-Подільського горбогір'я / Й.М. Свинко, П.М. Дем'янчук // Наук. записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. – 2001. – № 1 (7). – С. 17–25.
5. Царик П. Л. Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області) / П.Л. Царик. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2005. – 172 с.
6. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха – К. : Глобал-консалтинг, 2009. – 900 с.
7. Черняк В.М. Червонокнижні рослини на природо-охоронних територіях Бережанського горбогір'я Тернопільської області / В.М. Черняк // Матеріали науково-теоретичної конференції. – Тернопіль : Джура, 2008. – С. 23–31.

Рассмотрены особенности флоры на охраняемых и неохраняемых территориях Бережанского Ополья, которые являются важными для сохранения краснокнижных видов и видов, которые охраняются другими списками, включая международные.

Флора, редкие виды, краснокнижные растения, Красная книга Украины, Бережанское Ополье, охрана окружающей среды.

The features of the flora of protected and unprotected areas of Berezhany Opole, which are important for the conservation of red-listed species and species that are protected by the other lists including international are showed here.

Flora, rare species, the Red plants, the Red Book of Ukraine, Berezhany Opole, protecting the environment.